

کودکان استثنایی کیستند؟ آموزش و پرورش استثنایی چیست؟

دکتر غلامعلی افروز

سخن از کودکان استثنایی، سخن از تفاوت‌هاست، سخن از ایفای مسئولیت‌هاست، سخن از احیای انسان‌هاست، سخن از تکلیف‌ها و انتظارات‌هاست، سخن از شناخت ویژگی‌ها و توانایی‌هاست، سخن از قابلیت‌هاست و سرانجام سخن از رفع موانع و هموار کردن طریق رشد و شکوفایی استعدادهاست. کلمه استثنایی^۱، واژه‌ای جامع و کلی است که به معنای دقیق کلمه شامل همه انسان‌ها می‌شود، زیرا خلقت انسان از دیدگاه الهی، خلقتی ویژه و استثنایی است. خالق انسان‌ها هر نفسی را به گونه‌ای خاص می‌آفریند: قد خلقکم اطواراً^۲ و هر انسانی در واقع فطرتاً استثنایی و با همه انسان‌های دیگر از جهات مختلف، متفاوت است.^۳ به سبب همین آفرینش ویژه و اختصاصی انسان است که اسلام ارزش وجودی هر فرد را برابر با ارزش همه انسان‌ها می‌داند: و من احیایا فکاتما احیای الناس جمیعاً^۴. این ارزش وجودی انسان به رغم همه تفاوت‌ها و ویژگی‌های خاص فردی، از آن همه انسان‌هاست. اما از نظر آموزشی، امروزه واژه استثنایی به کودکانی اطلاق می‌شود که از جهات مختلف ذهنی، جسمی، عاطفی و اجتماعی تفاوت قابل ملاحظه‌ای با دیگر کودکان همسال خود دارند، به نحوی که به لحاظ همین تفاوت‌های محسوس قادر نیستند از برنامه‌های درسی عادی که اصولاً برپایه

سال ۱۹۹۴، دفتر آموزش کودکان معلول در آمریکا اعلام کرد که حدود ۱۲ درصد از کودکان، از تولد تا ۱۹ سالگی، به نحوی دچار معلولیت‌اند و نیاز به آموزش ویژه دارند.^۷

اصطلاح آموزش استثنایی^۸ یا آموزش برای کودکان استثنایی^۹ عبارت از ایجاد تغییرات و اصلاحات لازم در برنامه‌های عادی آموزش و پرورش و برنامه‌ریزی آموزشی متناسب با ویژگی‌های فردی، اتخاذ روش‌ها و شیوه‌های خاص تربیتی، تهیه وسایل و لوازم ویژه برای کمک به کودکان استثنایی است، به گونه‌ای که هر کس به فراخور ویژگی‌های ذهنی و جسمی خود به حداکثر توانایی‌ها و استعداد‌های بالقوه خویش نایل آید. در واقع آموزش استثنایی یک نظام آموزشی بالینی است که هدف آن توجه به توانایی‌های کودک استثنایی است، نه ناتوانی‌های او. به عبارت دیگر، آموزش استثنایی بیانگر توسعه و پیش‌رفت حرفه‌ای و تخصصی در ارزیابی و تشخیص نیازها و قابلیت‌های فردی و ارائه برنامه آموزش انفرادی است. همان‌گونه که یکی از اهداف مهم آموزش و پرورش، توجه به تفاوت‌های برونی و درونی^{۱۰} کودکان و بالطبع آموزش انفرادی است، آموزش و پرورش استثنایی نیز برداشتن گامی بلند در این جهت به شمار می‌رود. در واقع بر خلاف آن چه عمدتاً در اذهان تداعی می‌شود، آموزش و پرورش استثنایی لزوماً به معنای جداسازی و انتقال کودک از مدرسه عادی به مدرسه استثنایی نیست، بلکه آموزش استثنایی برنامه‌ای تنظیم شده براساس ارزیابی‌های مستمر و جامع برای کودک، از تولد تا پایان زندگی و همراه با خانواده، مدرسه و اجتماع است.

لذا ایجاد کلاس‌ها و مدارس خاص برای کودکان استثنایی هدف نیست، بلکه برخاسته از یک ضرورت آموزشی است؛ زیرا با حضور دو سه نفر کودک استثنایی در یک کلاس معمولی ۴۰ تا ۵۰ نفری، معلم قادر نخواهد بود، آن‌گونه که شایسته است به تفاوت‌های فردی توجه داشته باشد،

ویژگی‌ها و توانایی‌های مشترک اکثر کودکان در سنین مختلف تنظیم شده است، به طور بایسته و شایسته بهره‌مند شوند. بنابراین تعریف، واژه "کودکان استثنایی"؛ کودکان تیزهوش، عقب مانده ذهنی، نابینا، ناشنوا، ناسازگار، معلولین جسمی - حرکتی و ناتوان در یادگیری خاص و نظایر آن را شامل می‌شود.

واژه "معلول"^{۱۱} به کسانی اطلاق می‌شود که به علت نقص جسمی، ذهنی یا اختلال رفتاری شدید، مشکلات و مسائل خاصی دارند و به توجه فوق‌العاده نیازمندند. در واقع اصطلاح "معلول" دارای شمول محدودتری است. به دیگر سخن، هر کودک معلول، استثنایی نیز می‌باشد، اما هر کودک استثنایی لزوماً معلول نیست. بنابراین نباید واژه‌های "استثنایی" و "معلول" به طور مترادف به کار رود.

به طور کلی از نظر آموزشی به گروه‌های زیر استثنایی گفته می‌شود:

- ۱- کودکان کم‌توان یا عقب مانده ذهنی یا کودکان آهسته گام.
- ۲- کودکان مبتلا به اختلال در یادگیری خاص.
- ۳- کودکان سازش نایافته یا ناسازگار.
- ۴- کودکانی که دارای اختلالات گویایی‌اند.
- ۵- کودکانی که دچار نارسایی‌های شنوایی‌اند.
- ۶- کودکانی که دچار نارسایی‌های بینایی‌اند.
- ۷- کودکانی که به بیماری‌های مزمن خاص از قبیل بیماری قند، صرع و غیره دچارند.
- ۸- کودکانی که دچار نقص عضو یا فلج مغزی یا حرکتی‌اند (معلولین جسمی - حرکتی).
- ۹- کودکانی که دارای معلولیت‌های مضاعف‌اند.
- ۱۰- کودکان تیزهوش و پراستعداد.

بر اساس بررسی‌ها و آمارهای مجامع علمی و فرهنگی بین‌المللی، نظیر یونسکو^{۱۲} و برخی کشورهای غربی، در حدود ۱۰ تا ۱۵ درصد از کودکان مدرسه رو (۱۸-۷ سال یا ۱۷-۶ سال) هر کشور بنا بر تعاریفی که ارائه شد، استثنایی‌اند و نیاز به توجه خاص آموزشی دارند. به عنوان مثال در

عقیدتی مکتب اسلام سر می دهند، زمانی می تواند تحقق یابد که زمینه برخورداری مساوی (نه مشابه) از مواهب و نعمت های الهی، امکانات و تسهیلات مختلف جامعه برای کلیه افراد، به رغم تفاوت ها و به فراخور ویژگی های خاص جسمی، ذهنی، روانی و اجتماعی آنان فراهم شود و تنها در این صورت است که می توانیم اعلام کنیم همه انسان ها با هم برابرند و از حقوق یکسان برخوردارند، زیرا خداوند همه را در عین خلق خاص، مساوی آفریده، تنها معیار ارزش ها نزد خالق انسان ها تقواست و بس، و تقوا نیز کسب کردنی است.^{۱۲} حقیقت آن است که رشد فرهنگی و اعتلای ارزش های هر ملتی بستگی به میزان توجه آن ها به حقوق حقه همه افراد جامعه به طور اعم و افراد استثنایی به طور اخص دارد. لذا باید شیوه ای اتخاذ گردد که این کودکان استثنایی به تناسب ویژگی های خود از برنامه های آموزشی برخوردار شوند. در نیل به این هدف است که وقتی مدرسه عادی، از نیروی انسانی مجرب (روان نسناسان، کارشناسان و معلمان)، برنامه های نوب القاعده راهنمایی و مشاوره های خاص آموزشی برخوردار نیست؛ کودکان استثنایی ناگزیر روانه مدارس خاص می گردند، مدرسی که دارای معلمان آموزش ویژه (استثنایی)، برنامه ویژه آموزشی و پرورشی و وسایل و لوازم خاص آموزشی اند.

با نگاه کلی به وضعیت خاص کودکان استثنایی به تعبیری که پیش تر بدان اشاره شد، و با توجه به نیازهای خاص آنان، اعم از نیاز به نیروی انسانی مجرب و ورزیده و وسایل آموزشی و کمک آموزشی، و با در نظر گرفتن شرایط جغرافیایی، اجتماعی و اقتصادی کشور، توزیع این کودکان در شهرها و روستاهای دور و نزدیک و پذیرفتن ضرورت آموزش و پرورش استثنایی، برای تعلیم و تربیت این کودکان عمدتاً دو راه بیش تر به نظر نمی رسد. اول آن که کودک یا کودکان استثنایی در هر نقطه و مدرسه ای که هستند بمانند و امکانات، اعم از کارشناسان متخصص، معلمان ویژه، وسایل و تجهیزات آموزشی و کمک آموزشی در آن محل

به خصوص زمانی که تفاوت موجود میان این دو سه نفر کودک استثنایی با سایر کودکان قابل ملاحظه باشد. اگر معلم بخواهد توجه بیشتری به این کودکان، که نیاز بیشتری دارند، مبذول دارد ناگزیر است از وقت آموزش و هدایت دانش آموزان دیگر بکاهد و به عکس.

از طرفی رعایت اصل مساوات بین انسان ها که مکتب انسان پرور اسلام بر آن تأکید فراوان دارد و پیامبر بزرگوار اسلام ندای "الناس فی الاسلام سواء"^{۱۱} را به مثابه شالوده و زیربنای فکری -

یکی از پیشگامان آموزش و پرورش استثنایی نام برد. از جمله معروف‌ترین کارهای این‌تارد تلاش وی در تربیت ویکتور، کودک ۱۰ ساله‌ای است که در یکی از جنگل‌های فرانسه پیدا شد. وی با زندگی اجتماعی آشنایی نداشت و آثاری از رشد زبان در او مشهود نبود.

ادوارد سگن^{۱۸} (۱۸۸۰-۱۸۱۲) شاگرد این‌تارد که در سال ۱۸۴۸ به آمریکا مهاجرت کرد، از اولین کسانی است که با روش ابداعی^{۱۹} خود سعی در تعلیم و تربیت کودکان عقب‌مانده ذهنی داشت. در کنار تلاش‌های این‌تارد و سگن، زحمات چشمگیری خانم ماریا مونتته سوری^{۲۰} (۱۸۷۰-۱۹۵۲)، قابل توجه است. وی تحت تأثیر عمیق فعالیت‌ها و روش‌های سگن، به عنوان مربی کودکان عقب‌مانده ذهنی و حامی آموزش و پرورش پیش دبستانی برای همه کودکان شهرت یافت. به دنبال کوشش‌های قابل ملاحظه این‌تارد، سگن و مونتته سوری، این پیش‌گامان نهضت تعلیم و تربیت استثنایی، شاهد تلاش‌های گسترده دیگر محققان و متخصصین در کشورهای مختلف جهان و تأسیس مراکز، مدارس و کلاس‌های ویژه برای کودکان استثنایی هستیم. به گونه‌ای که امروزه همه کشورهای جهان به آموزش و پرورش استثنایی به عنوان یک ضرورت فرهنگی و اجتماعی می‌نگرند و بخش قابل توجهی از امکانات آموزش و پرورش عمومی آن‌ها به کودکان و دانش‌آموزان استثنایی اختصاص می‌یابد.

در جهان امروز توجه به امر تعلیم و تربیت استثنایی آن‌چنان از معنا و وسعت چشمگیری برخوردار است که در برخی از کشورهای پیشرفته جهان با اندیشه انفرادی کردن^{۲۱} فرایند تعلیم و تربیت یعنی متناسب نمودن برنامه‌های آموزشی با ویژگی‌ها و نیازهای فردی، همه ساله درصد بیش‌تری از دانش‌آموزان تحت پوشش آموزش و پرورش استثنایی قرار می‌گیرند. به نحوی که در بعضی از کشورهای اروپای غربی نظیر سوئد، سوییس و آلمان بیش از بیست درصد جمعیت

فراهم شود.^{۱۳} اگر این طریق مقدور نباشد ناگزیر باید تدبیری دیگر اندیشید. واقع امر این است که به سبب کمبود نیروی انسانی مورد نیاز و تجهیزات آموزشی به سختی می‌توان در سطوح مختلف کشور چنین امکانی را فراهم کرد. در این مورد، حتی کشورهای غربی نیز دچار تنگناها و محدودیت‌های مختلف‌اند.^{۱۴}

طریق دوم، استفاده از حداکثر امکانات، اعم از نیروی انسانی متخصص و معرب، وسایل و تجهیزات آموزشی، متمرکز کردن آن‌ها در چندین مدرسه خاص و فرستادن کودکان استثنایی به آن مدارس است. البته می‌توان این روش را به اشکال مختلف از قبیل: دایر کردن برنامه فوق‌العاده آموزش استثنایی در مدارس عادی، ایجاد کلاس‌های نیمه وقت و تمام وقت در مدارس و تأسیس مدارس روزانه و شبانه روزی^{۱۵} اجرا کرد. این شیوه از آموزش و پرورش کودکان استثنایی شامل همه کودکان استثنایی اعم از تیزهوش، نابینا، ناشنوا و عقب‌مانده ذهنی است. البته تفصیل برنامه‌های آموزشی هر یک از گروه‌های استثنایی، به ویژه آموزش و پرورش دانش‌آموزان تیزهوش و تجاری که در کشورهای مختلف در این زمینه کسب شده است، نیاز به بحث جداگانه‌ای دارد. در هر حال قدر مسلم این است که هدف، ارائه مؤثرترین برنامه آموزشی متناسب با ویژگی‌های زیستی، شناختی و عاطفی هر دسته از کودکان استثنایی و در چارچوب امکانات و مقدرات جامعه است.

تاریخچه آموزش استثنایی در ایران و جهان

ریشه‌های تاریخی آموزش و پرورش استثنایی را، به گونه‌ای که امروز مطرح است، می‌توان در اوایل سال‌های ۱۸۰۰ میلادی در میان تلاش‌های تنی چند از پزشکان محقق یافت^{۱۶}. از این‌تارد^{۱۷} پزشک اندیشمند فرانسوی (۱۷۷۵-۱۹۳۸) که پزشکی حاذق و صاحب‌نظر در بیماری‌های گوش و تعلیم و تربیت کودکان ناشنوا بود می‌توان به عنوان

و دانش‌آموزانی است که به عنوان استثنایی^{۲۲} یا دارای نیاز ویژه^{۲۳} مورد تشخیص و شناسایی واقع شده و خدمات آموزشی مؤثری در مدارس عادی یا کلاس‌های خاص به ایشان ارائه می‌گردد. محققان تعلیم و تربیت و کارشناسان بصیر نظام‌های آموزشی عمدتاً بر این باورند که پیش‌رفت‌های حاصل در آموزش و پرورش عادی در زمینه‌هایی همچون شناخت و ویژگی‌های شناختی و رفتاری دانش‌آموزان، مسلح شدن به روش‌های مؤثر کنترل رفتار و آموزش و پرورش، بهره‌گیری از آزمون‌های معتبر هوشی و روانی و انجام مطالعات بالینی و تجربی، مرسوم انجام تحقیقات دربارهٔ کودکان استثنایی و یافته‌های حاصل از روان‌شناسی و آموزش و پرورش استثنایی است.

بدون تردید پیش‌رفت‌های حاصل در قلمرو روان‌شناسی و آموزش استثنایی در ابعاد مختلف، سبب‌شناسی و پیش‌گیری از معلولیت‌ها، شناخت ویژگی‌ها در مراحل مختلف رشد، روش‌های آموزشی و توان‌بخشی و مشاوره و راهنمایی در سایهٔ همراهی و همکاری متخصصان و پژوهشگران رشته‌های تخصصی دیگر همچون روان‌شناسی رشد، روان‌شناسی بالینی، روان‌شناسی مرضی،

دانش‌آموزان به لحاظ تفاوت‌های قابل ملاحظه‌ای که از نظر ظرفیت و توان یادگیری با همسالان خود دارند تحت پوشش آموزش استثنایی قرار می‌گیرند. به عبارت دیگر کشوری که اعلام می‌کند مثلاً ۲۰ درصد از دانش‌آموزان خود را تحت پوشش و خدمات ویژهٔ آموزش استثنایی قرار داده است، این اعلام لزوماً بدان معنا نیست که در آن کشور شمار کودکان و نوجوانان استثنایی بیش از سایر کشورهای مشابه است، بلکه چنین گزارش آماری بیانگر توان و قدرت آن کشور و کفایت کارگزاران تعلیم و تربیت آن در ارائهٔ خدمات ویژهٔ آموزشی به کلیهٔ دانش‌آموزانی است که به علل گوناگون از جمله اختلال در یادگیری، نارساخوانی، نارسا نویسی، اختلال در یادگیری ریاضیات و غیره نمی‌توانند به نحو شایسته از برنامه‌های کلاس‌های عادی بهره‌مند شوند.

در هر حال اگر بر این باور باشیم که ستون‌های تمدن هر جامعه بر نظام و ساختار آموزش و پرورش آن استوار است، بدون تردید سلامت، جامعیت و کارآمدی نظام آموزش و پرورش آن جامعه نیز در گرو وسعت، گستردگی، تنوع و کیفیت برنامه‌های جامع آموزش استثنایی و درصد کودکان

روان‌شناسی تربیتی، جامعه‌شناسی و آسیب‌شناسی اجتماعی، بهداشت عمومی، ژنتیک و آزمایش‌های ژنتیکی، پزشکی، روان‌پزشکی، طب اطفال، مغز و اعصاب، گوش پزشکی، چشم پزشکی، ارتوپدی، تربیت بدنی، فیزیوتراپی، کار درمانگری، گفتار درمانگری، هنر و فناوری آموزشی و مشاوره و راهنمایی مقدور و میسر بوده است. به همین سبب است که محققان روان‌شناسی و آموزش کودکان استثنایی می‌توانند طرح‌های تحقیقاتی خود را با توجه به زمینه‌های مورد اشاره طراحی، تدوین و اجرا کنند. از سوی دیگر فارغ‌التحصیلان و پژوهشگران این رشته نیز می‌توانند با پژوهش‌های بنیادی و کاربردی خود به غنای رشته‌های مرتبط بیفزایند.

در جامعهٔ ما، تاریخچهٔ برنامهٔ آموزش و پرورش استثنایی به دههٔ اول قرن چهاردهم شمسی مربوط می‌شود. در این دوران، اولین مدرسهٔ ناشنوایان در تهران توسط مرحوم جبّار باغچه‌بان و نخستین مدرسهٔ ویژهٔ نابینایان در تبریز توسط یک کشیش آلمانی به نام پاسطور ارنست کریستفل^{۲۴} (سال ۱۲۹۹) تأسیس گردید و به دنبال آن در چند شهر دیگر مدارس مشابهی توسط افراد خیر و آگاه بنیاد نهاده شد. در این مورد می‌توان از تأسیس مدرسهٔ شبانه‌روزی نابینایان در تهران در سال ۱۳۲۸، و چندین مدرسهٔ استثنایی دیگر همچون ابابصیر، گلبدی، نیمروز، نظام مافی، خزائلی و غیره نام برد. در سال ۱۳۴۷ دفتری به نام دفتر آموزش کودکان و دانش‌آموزان استثنایی در وزارت آموزش و پرورش ایجاد شد. در واقع مسئولیت این دفتر شناخت، گزینش و جایگزینی مطلوب و آموزش و پرورش کلیهٔ کودکانی است که به علت تفاوت‌های قابل ملاحظهٔ ذهنی، جسمی و عاطفی قادر به استفاده از برنامه‌های عادی آموزش و پرورش نیستند. در پی آغاز فعالیت این دفتر، مراکز و مدارس متعددی در نقاط مختلف کشور برای تعلیم و تربیت کودکان استثنایی شروع به کار کردند. مطابق گزارش‌های رسمی وزارت آموزش و پرورش، ده

سال پس از تأسیس دفتر مذکور، یعنی در سال ۱۳۵۷، حدود ۸۰۰۰ دانش‌آموز استثنایی (عمدتاً عقب‌ماندهٔ ذهنی، نابینا، ناشنوا، ناسازگار و تیزهوش) تحت پوشش دفتر مزبور مشغول تحصیل بودند. با توجه به پیش‌رفت‌های روزافزون فناوری آموزشی، بالا رفتن آگاهی اغلب اولیای کودکان استثنایی و ایجاد نگرش مثبت در آنان برای تعلیم و تربیت فرزندان خود، تأثیر قابل توجه مدارس استثنایی در تعلیم و تربیت کودکان استثنایی، به ویژه ورود تنی چند از دانش‌آموزان نابینا و ناشنوا به مؤسسات آموزش عالی، هم‌چنین تلاش روزافزون و متعهدانهٔ دلسوزان کودکان استثنایی؛ در پرتو انقلاب شکوهمند اسلامی و باتصویب مجلس شورای اسلامی، سازمان آموزش و پرورش استثنایی با هدف‌های جامع و فراگیر در سال ۱۳۷۰ تأسیس شد و کار خود را آغاز کرد. با تأسیس سازمان آموزش و پرورش استثنایی تحول چشمگیری در امر شناسایی هر چه سریع‌تر و آموزش و توان‌بخشی کودکان و نوجوانان استثنایی در سطح کشور به وجود آمد و امید می‌رود که این سازمان بتواند حداقل مطابق وظایف و مسئولیت‌هایی که مجلس محترم برای آن پیش‌بینی کرده است، توفیقات چشمگیری داشته باشد. اکنون بخش‌های ستادی، مراکز تخصصی و واحدهای سازمان در استان‌های مختلف مشغول برنامه‌ریزی جامع و ارائهٔ خدمات آزمونگری، مشاوره‌ای و آموزشی به مراجعان و دانش‌آموزان تحت پوشش خودند. امروزه علاوه بر ارائهٔ خدمات جانبی و تخصصی نظیر ارزیابی و سنجش وضعیت حسی و هوشی کودکان پیش‌دستانی، مطابق آمار رسمی سازمان، نود هزار دانش‌آموز استثنایی در حدود یک هزار مدرسهٔ ویژه در تهران و شهرستان‌ها مشغول آموزش‌اند.^{۲۵} ضمن اذعان به افزایش چشمگیر شمار دانش‌آموزان استثنایی نسبت به سال‌های گذشته، باید متذکر شد که با توجه به آمار کل دانش‌آموزان استثنایی، یعنی با احتساب حداقل ۱۰ درصد از کودکان مدرسه‌رو (پیش‌دستانی تا پایان دبیرستان)

خانواده نیازمند به راهنمایی و مشاوره از نگرانی رها می‌گردند و در جامعه ما گامی دیگر در جهت تحقق آرمان‌های مقدس قانون اساسی جمهوری اسلامی برداشته می‌شود.

در حقیقت، شناسایی هر چه زودتر کودکان استثنایی، ضمن آن که فرصت لازم را (در شرایط بعد از تولد) برای هرگونه اقدام ممکن و مؤثر درمانی و پزشکی و اتخاذ تدابیر مربوط به پیش‌گیری از پیش‌روی احتمالی نارسایی‌ها بهتر فراهم می‌کند، زمینه طرح برنامه‌های خاص آموزشی و پرورشی برای کودکان استثنایی را نیز از اولین دوران تربیتی و مراحل رشد به عنوان یک ضرورت هموار می‌کند. پدر و مادری که صاحب فرزندی نابینا یا ناشنوا می‌شوند، باید بدانند که چه رابطه‌ای با کودک خود داشته باشند، زیرا کودک استثنایی به رابطه استثنایی با خانواده خود نیاز دارد، و خانواده کودک استثنایی نیز به علت نگرانی‌ها و نگرش‌های خاص شدیداً نیازمند راهنمایی و مشاوره در زمینه تربیت کودک خود است. هرگونه بی‌توجهی در این دوران یا اعمال شیوه‌های تربیتی ناصحیح، زبانی است که بعدها به سختی جبران می‌گردد. به عنوان مثال، اگر پدر و مادری که تا آغاز سن مدرسه (پایان شش سالگی) ساده‌ترین تجارب، شیوه‌ها و مهارت‌های برقراری ارتباط، زبان و مکالمه را به کودک ناشنوای خود منتقل نکرده باشند، بالطبع کودک آن‌ها به هنگام ورود به مدرسه ناگهان با دنیای لب‌خوانی و هنر تلفظ کلمات و زبان اشاره ویژه ناشنویان مواجه می‌شود که می‌بایست از سال‌ها پیش با این شیوه مانوس می‌شده است. در این جاست که زمان قابل ملاحظه‌ای از فرصت‌های آموزشی معلم به ناچار صرف اصلاح عادات ارتباطی نادرست و آموزش‌های ناصحیح قبلی کودک می‌گردد و حاصل آن عقب‌افتادگی آموزشی کودک از روند طبیعی برنامه‌های آموزشی خواهد بود، که علت عمده آن عدم توجه به وظایف و مسئولیت‌های این قبیل خانواده‌های استثنایی و ندادن آموزش لازم دربارهٔ تعلیم و تربیت کودکان

عده دانش‌آموزان استثنایی حدود دو میلیون نفر تخمین زده می‌شود.

سازمان آموزش و پرورش استثنایی کشور در جهت شناخت، گزینش و جایگزینی مطلوب و تعلیم و تربیت همهٔ کودکان استثنایی میهن اسلامی‌مان راه درازی در پیش و مسئولیت خطیری بر دوش دارد. قدر مسلم این است که در این میان تربیت کارشناسان، مشاوران و معلمان استثنایی از اهم مسئولیت‌هاست. شایان ذکر است که در کنار فعالیت‌های سازمان آموزش و پرورش استثنایی، مراکزی نیز در تهران و شهرستان‌ها برای نگهداری، تربیت و بازپروری کودکان استثنایی معلول تحت مسئولیت سازمان بهزیستی کشور یا به صورت غیرانتفاعی و خیریه، مانند آسایشگاه کهریزک و موسسهٔ احیای کودکان استثنایی فعالیت دارند. اگرچه به ظاهر سازمان آموزش و پرورش استثنایی، سازمان بهزیستی و مراکز غیردولتی و مؤسسات خیریه هر کدام مسئولیت و وظایف خاصی بر عهده دارند، اما در نهایت نوعی عدم هم‌آهنگی در برنامه‌ریزی، شناخت، گزینش یا پذیرش، تعلیم و تربیت و بازپروری کودکان استثنایی در جامعه ما وجود دارد. به عنوان مثال سازمان آموزش و پرورش استثنایی اعلام می‌کند که صرفاً می‌تواند مسئولیت تعلیم و تربیت کودکان آموزش‌پذیر سنین مدرسه‌رو را با شرایط خاصی و در حد مقررات بپذیرد و بقیهٔ مسئولیت‌ها را متوجه سازمان‌های دیگر، همچون سازمان بهزیستی می‌داند؛ در حالی که سازمان بهزیستی نیز برای خود مسئولیت‌های ویژه‌ای قائل است.

واقعیت این است که با توجه به ماهیت امر آموزش و پرورش استثنایی که با تولد کودک استثنایی آغاز می‌شود و تا پایان حیات می‌بایست همراه او باشد، وجود نهاد هم‌آهنگ‌کننده یا سازمان مستقلی که مسئولیت شناسایی، آموزش و پرورش و بازپروری، ارشاد و هدایت کلیهٔ افراد استثنایی را بر عهده داشته باشد کاملاً ضروری و اجتناب‌ناپذیر می‌نماید؛ و تنها در این صورت است که هزاران

شنوایی)، قبل از آن که به مؤسسات آموزشی راه یابند.

ب) مطالعه همه کودکانی که به مدرسه راه می‌یابند با روش‌های علمی و تشکیل پرونده خاص برای هر یک که حاکی از وضعیت ذهنی، جسمی، و رفتاری دانش‌آموز باشد.

د) ایجاد، تقویت و گسترش دوره‌های تخصصی برای تحقیق درباره کودکان استثنایی و تربیت معلمان و کارشناسان تعلیم و تربیت کودکان استثنایی به میزان مورد نیاز در سطح کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری.

در این ارتباط می‌بایست یادآور شد که به لطف خداوند متان و پی‌گیری‌های مستمر، پس از تصویب و اجرای برنامه‌های روان‌شناسی و آموزش استثنایی در مقطع کارشناسی و کارشناسی ارشد، اخیراً (آبان‌ماه ۱۳۷۸) برنامه دکتری روان‌شناسی و آموزش کودکان استثنایی نیز توسط شورای عالی برنامه ریزی وزارت فرهنگ و آموزش عالی به تصویب رسید و دانشگاه‌های واجد شرایط کشور در

استثنایی به آن‌هاست. لذا نه تنها شروع برنامه آموزش و پرورش استثنایی از بدو تولد کودک استثنایی امری است حیاتی، بلکه ادامه برنامه آموزش و پرورش در جهت راهنمایی، مشاوره و هدایت مستمر بزرگسالان استثنایی در زمینه‌های خانوادگی، رفاهی، شغلی و اجتماعی و نحوه ادامه تحصیلات عالی برخی از دانش‌آموزان استثنایی نظیر دانش‌آموزان ناشنوا، نابینا و به‌خصوص تیزهوش که از سرمایه‌های ارزنده جامعه‌اند، کاملاً ضروری است.

اقدامات بایسته

با توجه به مراتب فوق و برای پر کردن شکاف‌های بزرگی که متأسفانه در قلمرو تعلیم و تربیت کودکان استثنایی وجود دارد، اقدامات زیر لازم به نظر می‌رسد:

الف) تهیه ابزارهای لازم برای مطالعه میزان هوش،^{۲۶} نوع شخصیت و هم‌چنین سنجش ویژگی‌های حسی و حرکتی کودکان (مانند بینایی و

متفاوت قابل اجرا باشد.

(و) تدوین برنامه جامع اطلاع رسانی برای آگاه کردن والدین این قبیل کودکان و جلب توجه آنان به این که هر چه کودکان استثنایی زودتر شناسایی شوند، آسان تر و بهتر می توان به یاری آنان شتافت. (ز) تأسیس مراکز راهنمایی و مشاوره والدین، به خصوص مشاوره ژنتیکی، یکی از اقدامات بسیار مهم و حیاتی در این زمینه است.

(ح) تهیه و تدوین مواد آموزشی کاربردی،^{۲۸} (به ویژه خواندن و حساب کردن) به ویژه برای دانش آموزان آهسته گام یا عقب مانده ذهنی و ناشنوا.

(ط) طراحی، تأسیس و اداره مراکز آموزشی و توان بخشی جامع و حمایت شده شغلی و حرفه ای برای نوجوانانی که با عقب ماندگی ذهنی و ناتوانی های حسی و حرکتی مواجه اند.

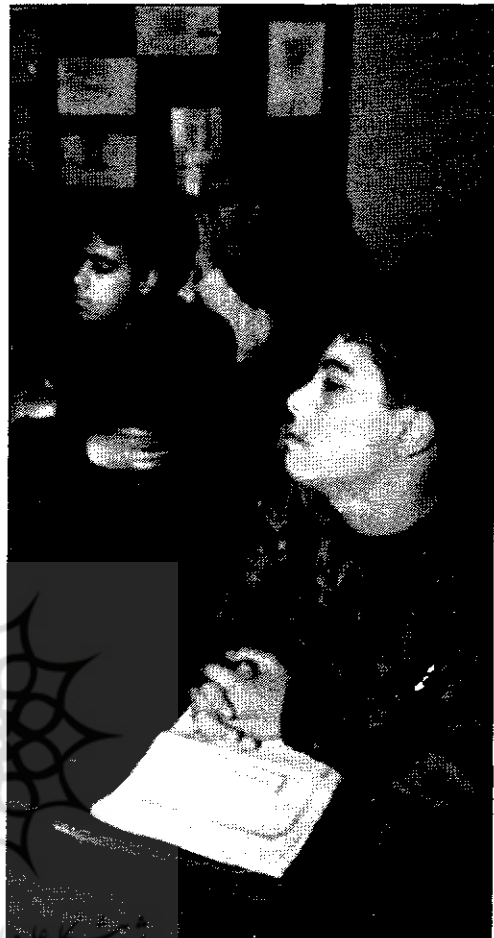
(ی) اتخاذ تدابیر لازم برای پیش گیری از وقوع معلولیت های ذهنی و جسمی و حسی و حرکتی با همکاری و هم آهنگی وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، صدا و سیما و دیگر سازمان های ذی ربط و مؤثر. تردیدی نیست که درصد قابل توجهی از معلولیت های مختلف با ارائه مشاوره های فردی و ژنتیکی قبل از ازدواج، آموزش های دوران بارداری، ملاحظات و مراقبت های زمان تولد، دقت در مراحل اولیه رشد، به خصوص دوره شیرخواری و پیش دبستانی قابل پیش گیری است.

دانشجویان رشته روان شناسی و آموزش

کودکان استثنایی

تا قبل از پیروزی انقلاب اسلامی فقط یک مرکز تربیت معلم استثنایی با برنامه آموزشی یک ساله زیر نظر وزارت آموزش و پرورش دایر و فعال بود.

بعد از پیروزی انقلاب اسلامی برنامه یک ساله تربیت معلم استثنایی با بازنگری و اصلاحات لازم به برنامه دو ساله (فوق دیپلم) تغییر یافت و دوره

مقطع دکتری نیز در رشته روان شناسی و آموزش کودکان استثنایی فعال خواهند بود.

شایان ذکر است که به نظر بسیاری از متخصصان،^{۲۷} پیش رفت آموزش و پرورش کودکان استثنایی به سبب تعمقی که لازمه این قبیل تحقیقات است، اصول تربیت هایی را آشکار می سازد که می تواند به بهبود کیفیت آموزش و پرورش کودکان عادی نیز کمک کند.

(ه) تأسیس مؤسسات آموزشی و توان بخشی خاص برای کودکان استثنایی با تدوین برنامه هایی که در کلاس های مشترک و با روش های آموزش و پرورش انفرادی درباره کودکانی با ویژگی های

مؤثر و پربرکتی داشته باشند:

- مریبگری کودکان استثنایی

همه ساله سازمان آموزش و پرورش استثنایی و سازمان بهزیستی و بسیاری از مراکز استثنایی غیردولتی به خدمات فارغ التحصیلان رشته‌های کودکان استثنایی برای مریبگری و عهده‌دار شدن مشاغل آموزشی در مدارس و مراکز استثنایی نیاز دارند.

- کارشناسی و مریبگری ویژه در مدارس عادی

مدارس عادی، به‌خصوص در مقطع ابتدایی، همواره حداقل به وجود یک نفر کارشناس کودکان استثنایی نیاز دارند. چرا که درصد قابل ملاحظه‌ای از کودکان استثنایی با نارسایی‌های پنهان و آشکار ذهنی و جسمی و حسی و حرکتی در مدارس عادی ثبت نام می‌کنند و این امری است طبیعی. برای هدایت این قبیل دانش‌آموزان و همیاری معلمان، وجود معلم ویژه و کارشناس خبره کودکان استثنایی در هر مدرسه ابتدایی در شهرها و روستاها امری است لازم و ضروری.

- مشاوره در مدارس عادی و استثنایی

جمعی از فارغ‌التحصیلان رشته‌های روان‌شناسی و آموزش کودکان استثنایی در جایگاه مشاور می‌توانند راهنمای خوبی برای بسیاری از اولیای دانش‌آموزان استثنایی و مربیان این کودکان باشند. وجود چنین مشاوران ویژه‌ای در مدارس عادی و استثنایی، واحدهای سازمان و مراکز بهزیستی امری است کاملاً لازم.

- مشاوره خانواده

ارائه خدمات مشاوره‌ای در مراکز مشاوره به والدین کودکان استثنایی و داوطلبان ازدواج بالاخص زمانی که قرابت و خویشاوندی دارند از نیازهای مهم در قلمرو روان‌شناسی و آموزش کودکان استثنایی است.

کاردانی تربیت معلم استثنایی در چند رشته مورد نیاز با پذیرش دانشجو از نقاط مختلف کشور فعال گردید. به موازات برنامه‌های مراکز تربیت معلم که بعضاً با برگزاری دوره‌های تکمیلی در سطح کارشناسی، مسئولیت تربیت معلمان ویژه را عهده‌دار گردید، برنامه کارشناسی روان‌شناسی و آموزش کودکان استثنایی در سطح آموزش عالی به تصویب رسید و تعدادی از دانشگاه‌های کشور مجری این برنامه شدند. بعد از گذشت چند سال از فارغ التحصیلی دانشجویان دوره کارشناسی کودکان استثنایی، کمیته برنامه‌ریزی کودکان استثنایی، برنامه آموزشی روان‌شناسی و آموزش کودکان استثنایی را در سطح کارشناسی ارشد تهیه و تصویب کرد. با ابلاغ این برنامه به دانشگاه‌های کشور تعداد قابل توجهی از دانشگاه‌های دولتی و آزاد اسلامی مجری این برنامه شدند.

با توجه به اهمیت و ضرورت گسترش رشته روان‌شناسی و آموزش کودکان استثنایی و نیاز روز افزون جامعه و مدارس و مراکز آموزشی، مشاوره‌ای، توان‌بخشی و تحقیقاتی به فارغ‌التحصیلان این رشته، به ویژه در سطوح کارشناسی ارشد و دکترا، کمیته برنامه‌ریزی کودکان استثنایی با بررسی و مطالعه جامع و در نظر گرفتن یافته‌ها و تازه‌های این رشته در کشورهای پیش‌رفته و نیازهای خاص جامعه اسلامی ایران، در سال ۱۳۷۸ برنامه دکتری روان‌شناسی و آموزش کودکان استثنایی را تهیه و تدوین کرد و این برنامه پس از تصویب مراجع ذی‌ربط برای اجرا به دانشگاه‌های واجد شرایط کشور ابلاغ گردید. امید است در سال‌های آتی شاهد اشتغال به تحصیل دانشجویان محقق در مقطع دکتری رشته کودکان استثنایی در کشور باشیم.

فارغ‌التحصیلان رشته کودکان استثنایی

فارغ‌التحصیلان رشته روان‌شناسی و آموزش کودکان استثنایی در مقاطع کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری می‌توانند در زمینه‌های زیر فعالیت

استثنایی، نحوه بهره‌بری از تازه‌های پزشکی و یافته‌های عرصه پزشکی در بهبود وضعیت آموزشی و توان‌بخشی افراد استثنایی.

در دنیای امروز با پیش‌رفت روزافزون علوم و فناوری نوین، شناخت هر چه بیش‌تر ویژگی‌های زیستی، شناختی، روانی و اجتماعی کودکان و نوجوانان و ضرورت توجه ویژه به تفاوت‌های فردی و تدریس برنامه‌های آموزشی تخصصی در رشته روان‌شناسی و آموزش استثنایی از والاترین جایگاه و منزلت برخوردار است و در سال‌های اخیر در غالب کشورهای پیش‌رفته اقبال فوق‌العاده‌ای از سوی دانشجویان هوشمند برای تحصیل و تحقیق در رشته‌های تخصصی کودکان استثنایی صورت پذیرفته است.

هنوز میزان دانسته‌های ما در قلمرو ویژگی‌های کودکان استثنایی و علل بسیاری از معلولیت‌های ذهنی و حرکتی بسیار ناچیز و محدود است. بدون تردید در آینده‌ای نه چندان دور صاحب نظران و متخصصان رشته کودکان استثنایی در سجه‌های علمی نوینی را به روی پژوهشگران و علاقه‌مندان این رشته خواهند گشود.

- تدریس در دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی همه ساله دانشگاه‌های مختلف برای تدریس در مقاطع کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری نیاز مبرم به وجود فارغ‌التحصیلان موفقی، متخصص و متعهد در دانشگاه‌های داخل و خارج از کشور در زمینه کودکان استثنایی دارند.

- ترجمه و تألیف منابع علمی در قلمرو کودکان استثنایی

ترجمه و تألیف کتاب‌های ارزشمند و نوین و مؤثر برای دانشجویان و کارشناسان و محققان و اولیا و مربیان در گستره کودکان استثنایی از ضرورت‌های بسیار مهم توسعه رشته روان‌شناسی و آموزش کودکان استثنایی است.

- انجام تحقیقات نظری و پژوهش‌های کاربردی

برخی از فارغ‌التحصیلان رشته‌های کودکان استثنایی می‌توانند در بخش تحقیقات مشغول شوند و تحقیق در زمینه‌های زیر را عهده‌دار گردند:

- ۱- شناخت ویژگی‌های کودکان استثنایی.
- ۲- همه‌گیر شناسی و سبب‌شناسی معلولیت‌ها و نارسایی‌ها، روش‌های پیش‌گیری از معلولیت‌ها.
- ۳- انجام مطالعات ژنتیکی و محیطی و تحقیقات بین فرهنگی و بین‌المللی درباره معلولیت‌های ذهنی و جسمی و مطالعه و طراحی روش‌های مؤثر آموزشی و توان‌بخشی افراد

پی‌نوشت‌ها:

1- EXCEPTIONAL

۲- قرآن کریم، سوره نوح، آیه ۱۴.

۳- خداوند در آیات ۳ و ۴ سوره قیامت می‌فرماید: "ایحسب الانسان ان لن نجعم عظامه بلی قادرین علی ان نسوی بنانه". آیا انسان می‌پندارد که پس از مرگش استخوان‌های پوسیده او را جمع نمی‌کنیم؟ بلکه ما قادریم که سرانگشتان هر فردی را مشخص کنیم.

۴- قرآن کریم، سوره مائده، آیه ۳۲.

5- HANDICAPPED

6- CURRENT SURVEYS AND RESEARCH, SPECIAL EDUCATION STATISTICS, UNESCO , 1999.

7- U.S. OFFICE OF EDUCATION, BUREAU OF EDUCATION FOR THE HANDICAPPED, 1994.

8- SPECIAL EDUCATION .

9- EDUCATION FOR EXCEPTIONAL CHILDREN .

۱۰- منظور از تفاوت برونی، تفاوت فرد با دیگران از جهات مختلف ذهنی، جسمی و اجتماعی است و منظور از تفاوت درونی تفاوت‌های مربوط به استعدادها، توانایی‌ها و ویژگی‌های مختلف فرد می‌باشد. علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
۱۱- نهج الفصاحه (خطبه حجة الوداع).

۱۲- قرآن کریم، سوره حجرات، آیه ۱۳، ان اکرمکم عندالله اتقیکم.

۱۳- بدیهی است که این روش در صورت تأمین تمامی نیازهای آموزشی و تربیتی کودک با توجه به ابعاد عاطفی و اجتماعی مسئله از مزایای بیش‌تری برخوردار خواهد بود.

14- MILTON, V. WISLAND , T.D. RAUGHN (1986): ADMINISTRATIVE PROBLEMS IN SPECIAL EDUCATION, EXCEPTIONAL CHILDREN , XXXI, NO 2, P.87- 89.

۱۵- البته مدرسه شنبانه‌روزی برای کودکان استثنایی صرفاً بر اساس ضرورت و تنها در مواقعی که هیچ راه دیگری برای تعلیم و تربیت مؤثر کودک مقدور نیست، مطرح می‌گردد.

16- LANE, H.: THE WILD BOY OF AVAYRON (1976) . CAMBRIDGE , MASS. HARVARD UNIVERSITY PRESS ,P. 167 - 169.

17- J.M. ITARD.

18- E.SEGUIN

19- PHYSIOLOGICAL METHOD.

20- M. MONTESSORI .

21- INDIVIDUALIZED EDUCATION .

22- EXCEPTIONAL CHILDREN

23- CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS .

24- P. ERNEST CHRISTOFEL.

۲۵- نشریه آماری سازمان آموزش و پرورش استثنایی، ۷۸- ۱۳۷۸.

۲۶- لازم به تذکر است که به لطف خداوند منان در پی بیش از ده سال تلاش، تهیه آزمون هوش تهران - استفرد - بینه (T.S.B) در دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی دانشگاه تهران با مسئولیت مؤلف به عنوان مجری طرح و همکاری فنی جناب آقای دکتر هومن و همیاری جمعی از اساتید به پایان رسیده و آماده بهره‌برداری است.

۲۷- ژان شاتو: مریان بزرگ، ترجمه غلامحسین شکوهی، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۵۵، صفحات ۱۳۶ و ۲۷۰.

28- FUNCTIONAL TEACHING MATERIALS.

منابع:

- افروز، غلامعلی: مقدمه‌ای بر روان‌شناسی و آموزش و پرورش استثنایی، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ هفدهم، تهران ۱۳۷۸.
- افروز، غلامعلی و هومن، حیدرعلی: تهیه آزمون هوش، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ دوم، تهران ۱۳۷۷.
- افروز، غلامعلی: گذری بر کودکان استثنایی، نشریه علوم تربیتی، دانشگاه تهران، تهران ۱۳۶۸.
- پاینده، ابوالقاسم: نهج الفصاحه، سازمان انتشارات جاویدان، تهران ۱۳۶۰.
- سازمان آموزش و پرورش استثنایی (۸-۱۳۷۷)، نشریه آماری.
- شکوهی، غلامحسین: مریان بزرگ، انتشارات دانشگاه تهران، تهران ۱۳۵۵.
- مکارم شیرازی، آیت الله ناصر، مترجم: ترجمه قرآن کریم، انتشارات دارالقرآن، تهران ۱۳۷۴.

- KIRK, A.S (1989): EDUCATION OF EXCEPTIONAL CHILDREN , BOSTON.

- LANE, H. (1976): THE WILD BOY OF AVAYRON. CAMBRIDGE , MASS. HARVARD PRESS.

- MILTON, V. WISLAND, T.D RAUGHN (1986): ADMINISTRATIVE PROBLEMES IN SPICIAL EDUCATION, EXCEPTIONAL CHILDREN, XXX 1 , NO 2.

- UNESCO , (1999): CURRENT SURVEYS AND RESEARCH, SPECIAL EDUCATION STATISTICS .

- U.S. OFFICE OF EDUCATION, BUREAU OF EDUCATION FOR HANDICAPPED (1994).